

MARTA KACZMARCZYK

TWÓRCZOŚĆ DRAMATYCZNA ŁESI UKRAINKI W KONTEKŚCIE TEORII INTERTEKSTUALNOŚCI

Bogata twórczość Łesi Ukrainki, przesiąknięta licznymi związkami kulturowymi, motywami, obrazami literackimi, odwołująca się do różnych gatunków, stylów, dyskursów literackich, stanowi doskonały materiał do badań intertekstualnych. W utworach poetki można z łatwością odnaleźć ślady innych tekstów (intertekstów). Ta głęboka intertekstualność dramaturgii Łesi Ukrainki niemalże wymusza na badaczu analizę wykorzystującą instrumentarium badawcze, którego dostarcza teoria intertekstualności.

Odczytanie dramaturgii Łesi Ukrainki za pomocą instrumentarium intertekstualnego ukazuje, że jest to problem o wiele bardziej złożony, domagający się wielopoziomowej i wielowymiarowej prezentacji postaci samej autorki, bowiem życie osobiste Łesi stanowi olbrzymi metatekstualny pokład twórczości pisarki, a istotę tekstualnych autorefleksji podkreśla bogata prywatna korespondencja pisarki.

Wykorzystując dorobek teoretyków intertekstualności (Julia Kristeva, Roland Barthes, Michał Bachtin)¹, w tym klasyfikację aspektów zjawiska trans-

---

DR MARTA KACZMARCZYK (REDA) – adiunkt w Katedrze Literatury Ukraińskiej w Instytucie Filologii Słowiańskiej Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II; adres do korespondencji: Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin, e-mail: mreda@kul.pl;

¹ J. Kristeva, *Słowo, dialog, powieść*, przeł. W. Grajewski, [w:] M. Bachtin, *Dialog – język – literatura*, red. E. Czuplejowicz, E. Kasperski, Warszawa 1983, s. 394-418; t a ż, *Kilka problemów semiotyki literackiej (na marginesie tekstu Mallarmego: Rzut kośćmi)*, przeł. M. P. Markowski, [w:] *Współczesna teoria badań literackich za granicą. Antologia*, t. IV, oprac. H. Markiewicz, cz. 2: *Literatura jako produkcja i ideologia. Poststrukturalizm. Badania intertekstualne. Problemy syntezy historycznoliterackiej*, Kraków 1996, s. 176-188; t a ż, *Problemy strukturyzowania tekstu*, przeł. W. Krzemień, „Pamiętnik Literacki” 1972, z. 4, s. 189-210; R. Barthes, *Teoria*

tekstualności zaproponowaną przez francuskiego badacza Gerarda Genette'a² oraz propozycje innych badaczy europejskich (Michael Riffaterre, Manfred Pfister, Laurent Jenny, Renate Lachmann, Wolf-Dieter Stempel, Linda Hutcheon)³, polskich teoretyków literatury (m.in. prace Stanisława Balbusa, Michała Głowińskiego, Henryka Markiewicza, Ryszarda Nycza, Teresy Cieślukowskiej czy Zofii Mitosek)⁴, spróbujemy prześledzić relacje międzytekstowe obecne w utworach dramatycznych poetki.

W celu uporządkowania podjętej problematyki wyróżniamy trzy tzw. wymiary/obszary, w ramach których realizuje się zjawisko obecności tekstu w dramatach Łesi Ukrainki. Najważniejszym z nich jest życie osobiste pisarki (tzw. pre-tekstualność), które pozostawiło mniej lub bardziej wyraźne ślady w twórczości (m.in. mała ojczyzna – Wołyń, podróże, rodzina i atmosfera domu Kosaczów, choroba, wydarzenia kulturalne, polityczne czy społeczne, mające miejsce za życia poetki, będące swego rodzaju świadectwem czasu, epoki). Chociaż poetka niejednokrotnie i stanowczo odżegnywała się od wykorzystywania tego rodzaju elementów przy interpretacji twórczości pisarza⁵, to nie

tekstu, przeł. A. Milecki, [w:] *Współczesna teoria badań literackich...*, s. 189-208; tenże, *Przyjemność tekstu*, przeł. A. Lewańska, Warszawa 1997; tenże, *S/Z*, przeł. M. P. Markowski, M. Gołębiwska, wstęp M. P. Markowski, Warszawa 1999; M. B a c h t i n, *Słowo w powieści*, [w:] tenże, *Problemy literatury i estetyki*, przeł. W. Grajewski, Warszawa 1982.

² G. Genette, *Palimpsesty*, przeł. A. Milecki, [w:] *Współczesna teoria badań literackich...*, s. 316-366.

³ M. R i f f a t e r r e, *Semiotyka intertekstualna: interpretant*, przeł. K. i J. Faliccy, „Pamiętnik Literacki” 1988, z. 1, s. 297-314. M. P f i s t e r, *Koncepcje intertekstualności*, przeł. M. Łukasiewicz, „Pamiętnik Literacki” 1991, z. 4, s. 183-208; L. J e n n y, *Strategia formy*, przeł. K. i J. Faliccy, „Pamiętnik Literacki” 1988, z. 1, s. 275-294; R. L a c h m a n n, *Płaszczyzny pojęcia intertekstualności*, przeł. M. Łukasiewicz, „Pamiętnik Literacki” 1991, z. 4, s. 209-215; W.-D. S t e m p e l, *Intertekstualność i recepcja*, przeł. J. Kubiak, „Pamiętnik Literacki” 1988, z. 1, s. 339-356; L. H u t c h e o n, *Historiograficzna metapowieść: parodia i intertekstualność historii*, przeł. J. Margański, „Pamiętnik Literacki” 1991, z. 4, s. 216-226.

⁴ S. B a l b u s, *Między stylami*, Kraków 1996; M. G ł o w i ń s k i, *O intertekstualności*, „Pamiętnik Literacki” 1986, z. 4, s. 72-85; H. M a r k i e w i c z, *Odmiany intertekstualności*, [w:] tenże, *Literaturoznawstwo i jego sąsiedztwa*, Warszawa 1989; tenże, *Prace wybrane*, t. IV, *Wymiary dzieła literackiego*, red., wstęp S. Balbus, Kraków 1996; R. N y c z, *Intertekstualność i jej zakresy: teksty, gatunki, światy*, [w:] *Między tekstami. Intertekstualność jako problem poetyki historycznej*, red. J. Ziomek, J. Sławiński, W. Bolecki, wstęp J. Sławiński, Warszawa 1992, s. 9-42; oraz tenże, *Tekstowy świat. Poststrukturalizm a wiedza o literaturze*, Kraków 2001, s. 13-48; T. C i e ś l i k o w s k a, *Intertekstualność*, [w:] t a ż, *W kręgu genologii, intertekstualności, teorii sugestii*, Warszawa – Łódź 1995, s. 90-196; Z. M i t o s e k, *Intertekstualność*, [w:] tenże, *Teorie badań literackich*, Warszawa 2005, s. 379-396;

⁵ Świadczy o tym krytyka wymierzona pod adresem Iwana Franki, który ośmielił się ujawnić niektóre fakty z jej życia osobistego, a mianowicie ciężką chorobę poetki. Podobnie rzecz się miała

można dokonać analizy jej twórczości w kluczu intertekstualnym bez zwrócenia uwagi na obszerny „tekst” życia osobistego, który pozostawił bardzo liczne i istotne ślady w jej twórczości (*Błakytna trojanda, Oderżyma, Johana, żinka Husowa, Lisowa pisnia*). Nie sposób pominąć biografii autorki tym bardziej, że jej część stanowi jednocześnie część „biografii” narodu ukraińskiego, część kultury ukraińskiej, która z kolei należy do „tekstów” bardzo często przywoływanych przez Łesię Ukrainkę w jej twórczości.

Istotny wymiar intertekstualny stanowi również poetyka modernizmu, zwłaszcza poetyka nowego dramatu europejskiego, a także obecna w twórczości Łesi Ukrainki łączność z wytworzonym przez nową modernistyczną świadomością światopoglądem, obrazem świata, człowieka, artysty oraz literatury i sztuki. Twórczość poetki przypada na okres umacniania się modernizmu w Europie. Analizując jej spuściznę dramatyczną w kluczu intertekstualnym, nie sposób nie uwzględnić tego wymiaru inspiracji w podjętych rozważaniach. Dorobek dramatyczny należy zatem interpretować w pierwszej kolejności na podstawie i w odniesieniu do tła historyczno-kulturowego, które stanowi kontekst (intertekst) twórczości dramatycznej Łesi Ukrainki. Na uwagę zasługują również związki intertekstualne, stanowiące bezpośrednią reakcję poetki na przeczytaną lekturę modernistyczną (teksty oraz metateksty). Taki sposób analizy pozwala nakreślić szeroko rozumianą intertekstualną matrycę dramaturgii pisarki, której otwartość na nowe prądy literackie, nowe style i estetyki sprawiła, że odnajdujemy w jej twórczości bogatą siatkę tego typu związków intertekstualnych. Modernistyczne inspiracje kulturą antyku potwierdzone są w utworach Łesi Ukrainki obecnością mitycznych obrazów, motywów, narratywów (*Kassandra, Ifihenija w Tawrydi*).

Antyk to nie jedyne źródło intertekstów w literaturze modernizmu i w twórczości poetki. Na powstanie nowych praktyk literackich miały wpływ postawy filozoficzne tego okresu. Dochodzi tu drugie źródło naszej europejskiej tożsamości, tym razem religijnej – Biblia. Eksperymenty z materiałem biblijnym to cecha charakterystyczna modernistów, którzy jako kolejni sięgnęli do tej skarbnicy mądrości, niekoniecznie z zamiarem tradycyjnego powielania historii czy obrazów biblijnych. Z takim założeniem zwróciła się w stronę Biblii również Łesia Ukrainka, odnajdując w niej nowe poziomy inspiracji, a co za

---

z młodym pisarzem, zarazem dziennikarzem z Galicji – Osypem Makowejem, który w liście do poetki zapewniał, że znajomość biografii jest niezbędna do interpretacji twórczości. Łesia Ukrainka nie poparła tego stanowiska.

tym idzie, także formy interpretacji, a właściwie reinterpretacji (*Na poli krowi, Oderżyma*). Obok antyku i Biblii ważne miejsce w modernizmie zajęła historia wykorzystywana w charakterze pretekstu, na podstawie którego można było przeprowadzić dialog ze współczesnością i przyszłością. Znalazło to swoje odzwierciedlenie również w twórczości Ukrainki, która wielokrotnie wykorzystywała tematy historyczne do tego rodzaju rozważań.

Trzeci wymiar/obszar intertekstualny stanowi przestrzeń rodzaju i gatunku. Chodzi tu o architekstualne eksperymenty poetki z dramatem – przede wszystkim korelacje z nowym, modernistycznym dramatem europejskim, w tym zwłaszcza dramatem neoromantycznym, poetyckim (poematy dramatyczne). Warto również zwrócić uwagę na związki architekstualne łączące dramaty poetki z dramatem antycznym⁶. Wypracowane w starożytnej Grecji dialogi antagonistów – agony, jak również inne formy wywodzące się z dramatu antycznego (gnoma, stychomytia itp.) znalazły swoje odzwierciedlenie w jej dramatach. Postaci dramatów Łesi Ukrainki to, podobnie jak ona sama, idealisci i indywidualisci. W konsekwencji dramaty przekształcają się w pole walki idei, a nie działania. Rzutuje to na brak ruchu fizycznego postaci, który jest kompensowany w dialogach przypominających greckie agony. Agonalność dialogów stanowi z jednej strony ślad przeczytanych tekstów antycznych, z drugiej to cecha charakteru samej autorki, która hołubiła wszelkiego rodzaju polemiki, bo tylko w taki sposób – jej zdaniem – myśl ludzka ma możliwość rozwoju. Warto podkreślić, że lektura była bardzo często inspiracją do powstawania kolejnych utworów. Dla Łesi Ukrainki takim tekstem/architekstem był m.in. dramat antyczny. Oprócz agonów znajdujemy w dramatach inne konstrukcje antyczne, jak np. gnoma, stychomytia, wyrażenia aforystyczne itp. Proces lektury, wzmocniony tłumaczeniami, a więc pogłębioną lekturą, spowodował, że pisarka ta wykształciła w sobie myślenie obrazami, motywami, ideami, a przede wszystkim tekstami, które tak często w różnej formie (inter-, archi-, para-, meta-, hipertekstów) obecne są w jej twórczości. Warto dodać, że związki architekstualne, łączące dramaty Łesi Ukrainki z tragedią antyczną, są powiązane również z tematyką. Często obserwujemy tu zjawisko determinowania formy gatunkowej utworu poprzez wybór odpowiedniej tematyki (antyk, mitologia) i odwrotnie. Podobnie jest w przypadku związków z dramatem modernistycznym, reprezentowanym przez takich twórców, jak: Henryk Ibsen, Gerhard Hauptmann czy August Strindberg (*Błakytna trojanda*). Wpływy moderni-

---

⁶ Szerzej zob. М. З е р о в, *Леся Українка, [w:] т е н з е, До джерел. Історико-літературні та критичні статті*, Краків–Львів 1943, s. 172-175.

styczne widoczne są tu jednak bardziej w płaszczyźnie tematycznej, prezentującej nowe odczytanie znanych obrazów czy narratywów.

W każdym z wymienionych wymiarów/obszarów intertekstualność tekstu dramatycznego Łesi Ukrainki jest realizowana na różnych poziomach, w różnych warstwach utworu. Dla pełnej prezentacji zjawiska warto posłużyć się wspomnianą już teorią transtekstualności (intertekstualności) Genette'a, uzupełniając propozycjami innych badaczy. Wyróżnione przez Genette'a poziomy „transcendencji tekstualnej tekstu” (intertekstualność, paratekstualność, architekstualność, metatekstualność i hipertekstualność) pozwalają uporządkować związki, które łączą teksty dramatyczne Łesi Ukrainki z innymi „tekstami”.

Najbardziej oczywisty sygnał intertekstualności utworu odnajdujemy już na poziomie tytułu, który może kierować uwagę czytelnika w stronę pewnego obszaru literackiego bądź kulturowego, wywołując samorzutne skojarzenia, będące wynikiem doświadczenia zarówno kulturowego, jak i literackiego. Zjawisko to nosi nazwę paratekstualności (Genette), wskazuje związki łączące tytuł utworu z tekstem właściwym. Paratekst (tytuł) wykorzystuje tzw. aspekt podobieństwa (Riffaterre)⁷, przywołując pamięć o innych „członkach intertekstu”⁸. Aktywizuje to doświadczenie czytelnicze odbiorcy⁹, stając się źródłem zestawień i porównań. Najbardziej oczywiste i najłatwiej rozpoznawalne związki intertekstualne, w konsekwencji również relacje paratekstualne, odnajdujemy w utworach, w których tytułach umieściła Łesia Ukrainka imiona lub ogólnie znane nazwy, kierujące czytelnika w stronę odpowiednich obszarów kulturowych, obrazów lub narratywów. Jest to, posługując się określeniem Renate Lachmann, tzw. intertekstualność sygnalizowana¹⁰. Tytuły takie, jak: *Kassandra* (1907), *Izolda Białoruka* (1912), *Ajsza i Mohammed* (1907) czy *Wawilonski polon* (1903), już poprzez parateksty mają swoją historię, kierują w stronę odpowiednich intertekstów i tekstów kulturowych różnych tradycji. W przy-

---

⁷ M. Riffaterre, *Semiotyka intertekstualna: interpretant*, przeł. K. i J. Faliccy, „Pamiętnik Literacki” 1988, z. 1, s. 298.

⁸ Tamże, s. 301.

⁹ Czynnikiem tzw. doświadczenia czytelnika, akcentowany przez Barthesa czy Riffaterre'a, jest niezbędny na każdym etapie analizy intertekstualnej i na każdym jej poziomie. Pozwala on przejść od aspektu intertekstualnego podobieństwa do aspektu intertekstualnej „inności”. Dodajmy, że samo doświadczenie czytelnicze nie wystarczy, potrzebny jest odpowiedni jego poziom. Percepcja aspektu podobieństwa jest możliwa tylko wówczas, gdy czytelnik dysponuje odpowiednią wiedzą, będącą konsekwencją wcześniejszej lektury.

¹⁰ *Płaszczyzny pojęcia intertekstualności*, przeł. M. Łukaszewicz, „Pamiętnik Literacki” 1991, z. 4, s. 214.

padku poematu dramatycznego *Kassandra* sygnałem intertekstualności jest imię samej bohaterki, które pełni rolę, jakby to określiła polska badaczka Janina Abramowska, sygnatury tematu¹¹. Intertekst związany z życiem osobistym poetki, uchwytny na poziomie tytułu, odnajdziemy chociażby w takich utworach, jak: cykl *Krymski spohady*, *Krymski widhuky*, *Wesna w Jehypti*, stanowiących dowód intertekstualnych inspiracji, których jednym ze źródeł jest biografia Łesi Ukrainki (pobył na Krymie, w Egipcie itp.).

Do pełnej charakterystyki zjawiska paratekstualności w twórczości poetki należy dodać obecność relacji architekstualnych, których powstanie warunkują podtytuły utworów dramatycznych, wskazujące na daną formę gatunkową. Naczelną funkcją konwencji gatunku jest zawarcie pomiędzy pisarzem, a czytelnikiem swoistej umowy, która uruchamia u czytelnika określone oczekiwania, a przez to umożliwia odbiór zgodny z przyjętymi sposobami stwarzania zrozumiałości, bądź zwraca uwagę na odchylenia od nich¹², implikując chęć zrozumienia, czym owe niezgodności z potocznym schematem są spowodowane i jaką pełnią funkcję. Sugerowane przez Łesię Ukrainkę paratekstualne określenia typu: dialog (*Ajsza i Mohammed*), poemat dramatyczny (*Kassandra*, *W katakumbach*), dramat fantastyczny (*Lisowa pisnia*) czy dramat (*Rufin i Priscilla*, *Kaminnyj hospodar*), kierują uwagę w stronę tekstów realizujących ten sam wzorzec gatunkowy, mówiąc ogólnie w stronę typologii gatunków dramatycznych. Takie zestawienie zachodzi przede wszystkim w odniesieniu do tekstów „rówieśników”, co pozwala uchwycić różnice w planie poetyki gatunku w obrębie danego prądu czy epoki literackiej (modernizm, neoromantyzm), a następnie określić inne relacje architekstualne, w danym wypadku związku z dramatem antycznym.

Analizując twórczość Łesi Ukrainki w kluczu intertekstualnym, należy jednak zwrócić uwagę przede wszystkim na związki obecne już w samych tekstach dramatów poetki. Na pierwszy rzut oka uderza bogactwo obrazów, motywów, narratywów wykorzystywanych przez pisarkę, obejmujących niemalże całą historię ludzkości: Egipt faraonów, Babilon, Judea, Hellada, imperium rzymskie, pierwotne chrześcijaństwo, średniowieczna Hiszpania, kolonizacja Ameryki Północnej, a także historia i mitologia ukraińska. W tym kontekście można wyróżnić kilka sposobów dialogowania z przeszłością. Po

---

¹¹ *Serie tematyczne*, [w:] *Między tekstami. Intertekstualność jako problem poetyki historycznej*, red. J. Ziomek, J. Sławiński, W. Bolecki, Warszawa 1992, s. 58.

¹² J. Culler, *Konwencja i oswojenie*, przeł. I. Sieradzki, [w:] *Znak, styl, konwencja*, red. M. Głowiński, Warszawa 1977, s. 153-156.

pierwsze sfera wielokrotnie wykorzystywanych oraz przetwarzanych narratywów, obrazów, motywów, zarówno w liryce, jak i w dramaturgii Łesi Ukrainki. Strategia intertekstualna opiera się w danym wypadku na aktywizacji oraz aktualizacji obrazu czy motywu bezpośrednio i jednoznacznie kojarzonego z danym kręgiem kulturowym. Tego rodzaju mechanizm obserwujemy w przypadku takich utworów, jak *Ifihenija w Tawrydi*, *Kassandra*, *Na poli krowi*, *Kaminnyj hospodar*, w których mamy do czynienia z przywołaniem właściwej tradycji, zwrotem w kierunku hipertekstu oraz jego późniejszych literackich transformacji.

Wykorzystywane przez Łesię Ukrainkę obrazy pochodzą głównie z trzech europejskich kręgów kulturowych: mitologii, Biblii oraz kultury średniowiecznej i jej późniejszych konotacji. Pracując z materiałem pochodzącym z wyżej wymienionych obszarów, Łesia Ukrainka poświęcała dużo swej autorskiej uwagi każdemu z nich. Niejednokrotnie, jak w wypadku tematyki biblijnej, powstawały w twórczości poetki tzw. „serie tematyczne”¹³, w ramach których rozwijała ona podjętą tematykę i problematykę. Przykładem tego rodzaju zjawiska mogą być trzy utwory dramatyczne: *Oderżyma*, *Na poli krowi* i *Johanna*, *żinka Husowa*. Poetka z dużym zaangażowaniem poświęciła się pracy nad „materiałem” biblijnym. Chodzi tu głównie o historie biblijne odwołujące się do niewoli narodu wybranego (*Na rujinach*, *Wawilonskyj połon*), okresu początków chrześcijaństwa (*W katakombach*), a także do życia i nauczania Chrystusa (*Oderżyma*).

Powstawanie poszczególnych dramatów często poprzedzały próby w formie lirycznej. Taka praktyka pisarska wytworzyła swoisty wewnętrzny dialog tekstów w twórczości Łesi Ukrainki. Stanowi to również przykład swego rodzaju prologu, komentarza autorskiego. W wypadku wielu utworów dramatycznych ten wewnętrzny, autorski intertekst zamyka się w swego rodzaju klamrę – niejednokrotnie komentarz znajduje się w listach poetki, w których charakteryzuje lub wyjaśnia takie, a nie inne posunięcia pisarskie. Świadczy to o ciągłej obecności danych obrazów w świadomości twórczej Łesi Ukrainki, stanowi swego rodzaju stałe intertekstualne i autotekstualne tło.

Omawiając średniowieczne inspiracje intertekstualne w twórczości Ukrainki należy w pierwszej kolejności zwrócić uwagę na transformację średniowiecznej hiszpańskiej legendy o Don Juanie (*Kaminnyj hospodar*), która stanowi doskonały obiekt do badań intertekstualnych. Utwór umożliwia przede wszystkim

¹³ Abramowska, dz. cyt., s. 58.

prześledzenie związków hipertekstualnych, uruchamia mechanizm literackich zestawień i porównań. Legenda o Don Juanie uzyskała status swoistej „legandy literackiej”. Narratyw obrósł w wiele kulturowo-literackich konotacji, co warunkuje wysoki poziom nasycenia intertekstualnego każdego z utworów należących do tzw. donżuanerii europejskiej, a taki status ma pierwsza ukraińska wersja legendy.

Wśród intertekstualnych inspiracji poetki należy wymienić również mitologię i folklor słowiański. Pomimo iż folklor nie jest „tekstem” w znaczeniu, które zwykło mu się przypisywać, to materiał „tekstów” mówionych czy śpiewanych otrzymał w twórczości poetki formę zmaterializowaną w postaci pisanej. Wymownym przykładem tego rodzaju praktyki są poemat *Wila-posestra* oraz dramat-feeria *Lisowa pisnia*.

Intertekstualne odwołania do „tekstów” pochodzących z poszczególnych kręgów kulturowych warunkują dialog z innymi autorami, którzy, podobnie jak Łesia Ukrainka, podjęli się próby interpretacji tzw. „wielkiej tradycji”. Zarówno w tym, jak i wcześniejszym wypadku pojawia się możliwość prześledzenia relacji hipertekstualnych, łączących tekst wcześniejszy (hipotekst) z tekstem późniejszym (hipertekst). Obiektem dla tego rodzaju analizy mogą być chociażby takie utwory poetki, jak: *Kassandra*, *Kaminnyj hospodar* czy *Na poli krowi*. Wykorzystane przez Łesię Ukrainkę obrazy i narratywy, w danym wypadku historia wojny trojańskiej, obraz Kasandry (*Kassandra*), legenda o Don Juanie (*Kaminnyj hospodar*) oraz Biblia (Nowy Testament, obraz Judasza) (*Na poli krowi*), cieszyły się sporym zainteresowaniem twórców w poszczególnych okresach, co zaowocowało wytworzeniem swoistej tradycji interpretacji w odniesieniu do każdego z wymienionych obrazów, motywów i narratywów.

Omawiając paradygmaty intertekstualne na przykładzie twórczości dramatycznej Łesi Ukrainki nie sposób pominąć poziomu metatekstualności (*Genette*) lub, jak określiła to niemiecka slawistka Renate Lachmann, tekstualnej auto-refleksji. Przywołany aspekt relacji intertekstualnych jest rozumiany jako komentarz, autokomentarz, łączący dany tekst z innym tekstem, który jest komentowany, niekoniecznie cytowany, czasem nawet nienazwany. Dowodów obecności tego rodzaju związków intertekstualnych – metatekstualnych dostarcza bogata spuścizna epistolarna poetki, która stanowi wymowny przykład auto-refleksji pisarskich.

Niektórzy badacze są zdania, że nawiązania tekstowe, obecne w tekstach autobiograficznych sytuują się raczej na pograniczu z relacjami intertekstual-

nymi¹⁴, ze względu na to, że pisma autobiograficzne nie należą do tekstów artystycznych. Wydaje się jednak, że nie można posługiwać się aż takim uogólnieniem i uproszczeniem. Wypada każdorazowo zwracać uwagę na charakter pism autobiograficznych, w danym wypadku na specyfikę listów Łesi Ukrainki, które stanowią nie tylko doskonały przykład „autobiografii” poetki, są swego rodzaju świadectwem epoki, będąc jednocześnie ciekawym przedmiotem do badań intertekstualnych. Listy poetki stanowią fenomen artystyczny. To materiał wyjątkowy, łączący próbę samooceny tego, co napisała, ze stanowiskiem kogoś, kto patrzy z boku. Listy stanowią najbardziej wymowne przykłady autorskich uogólnień – metakomentarzy do własnych utworów dramatycznych. Obszernej autorefleksji poddała Łesia Ukrainka obraz wieszczki Kasandry. Dużo miejsca w swej korespondencji poświęciła postaciom z dramatu *Kaminnyj hospodar*, w tym obrazowi Don Juana. W całej epistolarnej spuściźnie poetki przykładów tego typu metatekstów, związków pomiędzy tekstem autobiograficznym a artystycznym w planie relacji intertekstualnych jest o wiele więcej.

Podsumowując warto podkreślić, że świat filiacji literackich obecnych m.in. w utworach dramatycznych Łesi Ukrainki jest bardzo rozległy. Wymienione wyżej kręgi kulturowych zapożyczeń intertekstualnych obecnych w jej twórczości to tylko przykłady najbardziej widocznych z „biblioteki przeczytanych tekstów” poetki. Należy jednak podkreślić, że twórczość pisarki ukraińskiej przepełniona jest odwołaniami, których nie sposób wyliczyć z tego tylko prostego powodu, że niektóre z nich są trudno zauważalne ze względu na poziom i sposób ich zakodowania. Dla intertekstualności najważniejsze wydaje się twórcze podejście do źródeł inspiracji, do zastanych wątków i motywów, dostosowanie ich do poetyki modernizmu, do jego konwencji literackich. Omówione wymiary intertekstualności pozwalają określić miejsce i rolę twórczości Łesi Ukrainki w procesie historycznoliterackim oraz wydobyć *novum*, które wniosła do literatury ukraińskiej, szerzej – do europejskiej tradycji literackiej. Z jednej strony, poetka asymiluje dotychczasowy dorobek literacki, we właściwy sobie sposób przekształcając go i dostosowując do nowych realiów, z drugiej, powtarzając pewne obrazy nadaje im jednolity charakter, wynikający z własnej manieri pisarskiej. Przeprowadza swego rodzaju homogenizację zastanych wzorów kulturowo-literackich. Ponadto, teksty poetki dzięki swojej obecności

---

¹⁴ M. Czermińska, *Nawiązania międzytekstowe w autobiografii duchowej*, [w:] *Między tekstami...*, s. 193-214, zob. też: t a ż: *Autobiograficzny trójkąt: świadectwo, wyznanie i wyzwanie*, Kraków 2000.

i znaczącej roli w obiegu kulturowym stają się swego rodzaju rodzimym kanonem, nośnikiem nowych wartości i form literackich, po które sięgają następne pokolenia.

LITERATURA

- Abramowska J., *Serie tematyczne*, [w:] *Między tekstami. Intertekstualność jako problem poetyki historycznej*, red. J. Ziomek, J. Sławiński, W. Bolecki, Warszawa 1992, s. 43-65.
- Bachtin M., *Słowo w powieści*, [w:] *t e n ż e, Problemy literatury i estetyki*, przeł. W. Grajewski, Warszawa 1982.
- Balbus S., *Między stylami*, Kraków 1996.
- Balcerzan E., *Przekład jako cytat*, [w:] *Miejsca wspólne. Szkice o komunikacji literackiej*, red. E. Balcerzan, S. Wysłouch, Warszawa 1985.
- Barthes R., *Teoria tekstu*, przeł. A. Milecki, [w:] *Współczesna teoria badań literackich za granicą. Antologia*, t. IV, oprac. H. Markiewicz, cz. 2: *Literatura jako produkcja i ideologia. Poststrukturalizm. Badania intertekstualne. Problemy syntezy historycznoliterackiej*, Kraków 1996, s. 189-208.
- Barthes R., *Przyjemność tekstu*, przeł. A. Lewańska, Warszawa 1997.
- Barthes R., *S/Z*, przeł. M. P. Markowski, M. Gołębiowska, wstęp M. P. Markowski, Warszawa 1999.
- Cieślukowska T., *Intertekstualność*, [w:] *t a ż, W kręgu genologii, intertekstualności, teorii sugestii*, Warszawa–Łódź 1995, s. 90-196.
- Culler J., *Konwencja i oswojenie*, przeł. I. Sieradzki, [w:] *Znak, styl, konwencja*, red. M. Głowiński, Warszawa 1977, s. 153-156.
- Czermińska M., *Nawiązania międzytekstowe w autobiografii duchowej*, [w:] *Między tekstami. Intertekstualność jako problem poetyki historycznej*, red. J. Ziomek, J. Sławiński, W. Bolecki, Warszawa 1992, s. 193-214.
- Czermińska M., *Autobiograficzny trójkąt: świadectwo, wyznanie i wyzwanie*, Kraków 2000.
- Genette G., *Palimpsesty*, przeł. A. Milecki, [w:] *Współczesna teoria badań literackich za granicą. Antologia*, t. IV, oprac. H. Markiewicz, cz. 2: *Literatura jako produkcja i ideologia. Poststrukturalizm. Badania intertekstualne. Problemy syntezy historycznoliterackiej*, Kraków 1996, s. 316-366.
- Głowiński M., *O intertekstualności*, „Pamiętnik Literacki” 1986, z. 4, s. 72-85.
- Hutcheon L., *Historiograficzna metapowieść: parodia i intertekstualność historii*, przeł. J. Margański, „Pamiętnik Literacki” 1991, z. 4, s. 216-226.

- Jenny L., *Strategia formy*, przeł. K. i J. Faliccy, „Pamiętnik Literacki” 1988, z. 1, s. 275-294.
- Kraskowska E., *Intertekstualność a przekład*, [w:] *Między tekstami. Intertekstualność jako problem poetyki historycznej*, red. J. Ziomek, J. Sławiński, W. Bolecki, Warszawa 1991, s. 129-145.
- Kristeva J., *Słowo, dialog, powieść*, przeł. W. Grajewski, [w:] M. Bachtin. *Dialog – język – literatura*, red. E. Czaplejewicz, E. Kasperski, Warszawa 1983.
- Kristeva J., *Kilka problemów semiotyki literackiej (na marginesie tekstu Mallarmego: Rzut kośćmi)*, przeł. M. P. Markowski, [w:] *Współczesna teoria badań literackich za granicą. Antologia*, t. IV, oprac. H. Markiewicz, cz. 2: *Literatura jako produkcja i ideologia. Poststrukturalizm. Badania intertekstualne. Problemy syntezy historycznoliterackiej*, Kraków 1996, s. 176-188.
- Kristeva J., *Problemy strukturyzowania tekstu*, przeł. W. Krzemień, „Pamiętnik Literacki” 1972, z. 4.
- Lachmann R., *Płaszczyzny pojęcia intertekstualności*, przeł. M. Łukaszewicz, „Pamiętnik Literacki” 1991, z. 4, s. 209-215.
- Markiewicz H., *Odmiany intertekstualności*, [w:] t e n Ź e, *Literaturoznawstwo i jego sąsiedztwa*, Warszawa 1989.
- Markiewicz H., *Prace wybrane*, t. IV, *Wymiary dzieła literackiego*, red., wstęp S. Balbus, Kraków 1996.
- Mitosek Z., *Intertekstualność*, [w:] t e n Ź e, *Teorie badań literackich*, Warszawa 2005, s. 379-396.
- Nycz R., *Intertekstualność i jej zakresy: teksty, gatunki, światy*, [w:] *Między tekstami. Intertekstualność jako problem poetyki historycznej*, red. J. Ziomek, J. Sławiński, W. Bolecki, wstęp J. Sławiński, Warszawa 1992, s. 9-42.
- Nycz R., *Tekstowy świat. Poststrukturalizm a wiedza o literaturze*, Kraków 2001.
- Pfister M., *Koncepcje intertekstualności*, przeł. M. Łukaszewicz, „Pamiętnik Literacki” 1991, z. 4, s. 183-208.
- Riffaterre M., *Semiotyka intertekstualna: interpretant*, przeł. K. i J. Faliccy, „Pamiętnik Literacki” 1988, z. 1, s. 297-314.
- Stempel W.-D., *Intertekstualność i recepcja*, przeł. J. Kubiak, „Pamiętnik Literacki” 1988, z. 1, s. 339-356.

ДРАМАТУРГЯ ЛЕСІ УКРАЇНКИ
В КОНТЕКСТІ ТЕОРІЇ ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТІ

Резюме

Авторка статті презентує різноманитну картину інтертекстуальних зв'язків присутніх в драматичній творчості Лесі Українки, використовуючи для цього пропозиції теоретиків інтертекстуальності, в першій черзі запропонований Жене-нетом проект теорії інтертекстуальності (транстекстуальності).

INTERTEXTUALITY ASPECTS OF LESYA UKRAINKA'S DRAMATURGY

Summary

The author of this paper aims at presenting a rich network of intertextual relations vividly seen in the dramaturgy of Lesya Ukrainka basing on the theoretical insights proposed by the theoreticians who worked on the phenomenon of intertextuality. The analysis is mainly based on the theory of intertextuality (transtextuality) introduced by Gerard Genette.

Słowa kluczowe: twórczość Łesi Ukrainki, intertekstualność, paratekstualność, metatekstualność, hipertekstualność, architekstualność.

Ключові слова: творчість Лесі Українки, інтертекстуальність, паратекстуальність, метатекстуальність, гіпертекстуальність, архітекстуальність.

Key words: works by Lesya Ukrainka, intertextuality, paratextuality, metatextuality, hypertextuality, architextuality.